مطالعات محیطی هفت حصار شماره شانزدهم/ سال چهارم/ تابستان ۱۳۹۵
صفحات ۹۳-۷۷

تبیین نظام حاکم بر طراحی کوشک‌های شهر همدان در دوران قاجار*
(نمونه‌های موردی: عمارت بدیع‌الحکما، عمارت نظری، عمارت جنت، عمارت اعتمادیه)

سحر شایگان‌فر**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۲/۲۵
تاریخ پذیرش مقاله: ۹۵/۴/۲۵

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

چکیده

در مقاله پیش‌رو با عنوان "تبیین نظام حاکم بر طراحی کوشک‌های همدان دوران قاجار"، تلاش بر آن است تا با بررسی ویژگی‌های دوره تاریخی موردنظر به لحاظ فرهنگی، اجتماعی و بررسی کلیت معماری در این دوره به نتایجی در خصوص فرهنگ و معماری دوران قاجار در ایران دست یابد؛ همچنین به بررسی‌های کلی در خصوص اقلیم شهر همدان می‌پردازد و پس از جمع‌بندی ویژگی‌های فرهنگی، اقلیمی، معماری نوبت به بررسی نمونه‌های موردی می‌رسد که به‌طور کامل بررسی می‌شوند و سپس نتایج بررسی‌ها با توجه به نتایج حاصله از بررسی قبلی یعنی کلیات فرهنگ و معماری دوران قاجار و ویژگی‌های اقلیمی شهر همدان دسته‌بندی می‌شوند. این پژوهش در دسته‌بندی گونه شناسی قرار دارد و روش تحقیق آن کیفی است که در آن متغیرهای ثابتی چون شهر همدان و دوران قاجار وجود دارد و متغیرهای وابسته آن اقلیم، فرهنگ و درنهایت نظام حاکم بر طراحی کوشک‌ها می‌باشد. این مقاله تلاش دارد تا به نتایجی در خصوص الگوی حاکم بر روش طراحی کوشک‌ها، تأثیر اقلیم و فرهنگ بر این نظام، دست یابد.

واژگان کلیدی

نظام حاکم معماری دوران قاجار، ویژگی‌های کالبدی کوشک، دوره تاریخی قاجار، عوامل مؤثر بر کالبد و فضای کوشک (عمارت)ها

* برگرفته از طرح پژوهشی "تبیین نظام حاکم بر طراحی کوشک‌های شهر همدان دردوران قاجار"

** عضو هیئت‌علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان
Email: saharshaygan@yahoo.com

مقدمه

در دنیای امروز که آماج پیشرفت‌های گوناگون تکنولوژی قرارگرفته و ورود سبک‌های مختلف در تمام ابعاد به شکل چشم‌گیری بسط و گسترش‌یافته، عرصه ساخت و طراحی خانه نیز از این مهم به دور نمانده. به‌گونه‌ای که در چند دهه اخیر به‌هیچ‌روی نمی‌توان برای طرح‌هایی مسکونی که ارائه می‌گردند و به مرحله اجرا درمی‌آیند، سبک و روش خاصی را قائل شد.

طراحی‌هایی که در آن‌ها انسان به‌عنوان عنصر زنده و ذی‌نفع کمتر دیده می‌شود و در مواردی کلاً نادیده گرفته می‌شود و هجوم بی‌امان طرح‌های مدرن در ساخت خانه و مسکن بدون آن‌که از فیلتر فرهنگ این سرزمین عبور نمایند، موجب بیگانه شدن بیشتر جامعه و حتی قشر متخصص را با معماری بومی و اصیل فراهم آورده است.

با توجه به نیاز به بسط و گسترش داشته‌های معماری و آشنا نمودن مردم اعم از متخصص و غیرمتخصص با این مهم و با توجه به تحقیق‌های انجام‌شده در حوزه بناهای تاریخی همدان که بسیار محدود و اندک است و تنها مواردی که یافت گردید محدود به تحقیق و پروژه‌های دانشجویی است و چند نمونه پژوهش که در خصوص اقلیم و معماری جدید همدان انجام‌گرفته است و برخی کتاب‌های مرجع در خصوص اقلیم و معماری و خصوصیات معماری دوره قاجار که در مرحله بیان و توصیف باقی‌مانده، نیاز به بررسی بیشتر و دست‌یابی به نتایج واضح و روشن در این راستا دیده می‌شود که بی‌شک یکی از راه‌های مقابله با هجوم فرهنگ‌های گوناگون و پیش‌گیری از پدید آمدن فرهنگی ناشناخته که مخلوطی از روش‌ها و سبک‌های وارداتی از هر گوشه جهان است تقویت فرهنگ داشته و ارزشمند گذشته است.

در این مقاله که مبتنی بر پژوهشی با همین عنوان است، جهت دست یافتن به موارد ذکرشده در بالا و مثمرثمربودن نتایج، تعدادی از کوشک‌های شهر همدان در دوران قاجار به لحاظ ویژگی‌های کالبدی و فضایی موردبررسی قرارگرفته است و سعی گردیده تا به نتایج کلی در خصوص ویژگی‌های موجود در این بناها، منجر گردد تا در آینده بتواند به‌عنوان کلیت و اصول، در طراحی خانه و مسکن شهر همدان، مورد الگو گیری و استناد قرار گیرد. سعی این مقاله بر آن است که علاوه بر بیان ویژگی‌های بارز این بناها بتواند به جمع‌بندی برسد که دلایل مطلوب و ارزشمند بودن این بناها را، با توجه به گذشت زمانی حدود ۱۵۰ سال و بیشتر، بیان نماید.

این مقاله دربرگیرنده بخش‌هایی به شکل بررسی نمونه‌های موردی، نتایج حاصل از بررسی‌ها، مطابقت نتایج با ویژگی‌های اقلیمی و ویژگی‌های فرهنگی و درنهایت در پایان جمع بند نتایج و بیان ماحصل مقاله است.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی بوده که روش انجام آن توصیفی تحلیلی است. در این مطالعه از طریق بررسی‌های میدانی نمونه‌های موردی و اسناد و مدارک آن‌ها اطلاعات موردنظر جمع‌آوری شد و به روش تطبیقی نکات اشتراک آن‌ها به لحاظ کالبدی و فضایی دسته‌بندی گردید و درنهایت مطالب به روش توصیفی دسته‌بندی گردید.

ادبیات موضوع

در تحقیق‌های انجام‌شده در حوزه بناهای تاریخی همدان که بسیار محدود و اندک است، تنها مواردی که یافت گردید محدود به تحقیق و پروژه‌های دانشجویی ازجمله بررسی عمارت بدیع‌الحکما، یاریاب (۱۳۸۹) و همچنین بررسی عمارت ارم، حق‌شناس (۱۳۸۹) است؛ همچنین مقاله بررسی اقلیمی مسکن همدان، اعتماد شیخ‌الاسلام (۱۳۹۰) به بررسی تأثیر اقلیم بر معماری وضع موجود همدان می‌پردازد. به‌جز موارد ذکرشده چند نمونه همچون کسمایی (۱۳۸۰) نگاهی کلی به اقلیم و معماری دارد و یا مقاله حائری مازندرانی (۱۳۸۸) به خانه فرهنگ، طبیعت، یافت شده است؛ همچنین بررسی‌های ارزشمند کاتب ولیانکوه (۱۳۸۵) در خصوص خانه‌های دوره قاجار در این حوزه وجود دارد.

مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

نظام حاکم بر طراحی معماری: نظریه‌پرداز و معمار به نام قرن نوزدهم فرانسه، اوژن ویوله لودوک سبک را مجموعه از قوانین و مقرراتی می‌داند که با توجه به تکنولوژی زمان و در زمان تعریف می‌شود (فلامکی، ۱۳۸۸). چنان چه از این تعریف برمی‌آید سبک و روش ساخت در هر دوره و زمانی تعریفی جدا و مشخص و منحصربه‌فرد برای خود دارد.

عوامل تأثیرگذار بر طراحی معماری: معماری مانند بسیاری دیگر از شاخه‌های دانش و تجربه بشری، دارای جنبه‌ای نظری و جنبه‌ای عملی است، جنبه نظری آن دربردارنده اندیشه‌ها و افکار معماران و منتقدان معماری است و جنبه عملیان شامل روش‌های

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

اجرا، شناخت مواد و مصالح، شناخت اقلیم و هر آنچه به کار ساخت ساختمان مربوط می‌شود، می‌باشد (نقره‌کار،۱۳۸۹)؛ بنابراین معماری دارای دو جنبه مبانی نظری و بدعملی است که بی‌شک بر هم اثرگذارند و چنانچه مرتضی کسمایی،۱۳۸۰ در کتاب معروف و به نام خود اقلیم و معماری به بررسی تأثیرات اقلیم بر معماری پرداخته است؛ لذا آنچه معماری را شکل می‌بخشد بی‌شک فرهنگ و اقلیم هر ناحیه است که با توجه به گوناگونی هر دو عامل و دامنه بالای تنوعشان، موجبات گوناگونی و تفاوت در پدیده‌های حاصل را ایجادمی نمایند؛ و ازآنجاکه هرکدام از فرهنگ و اقلیم شامل زیرشاخه‌های متعددی هستند بنابراین تک‌تک این زیرمجموعه‌ها بر سبک معماری اثرگذارند.

دوره تاریخی قاجار: این دوره تاریخی از سال ۱۱۷۴ هجری شمسی باروی کار آمدن آقا محمدخان قاجار شروع شد و تا سال ۱۳۰۴ با برکناری احمدشاه قاجار به پایان رسید.

ویژگی‌های فرهنگی دوران قاجار: سفرهای مکرر ناصرالدین‌شاه به اروپا، اعزام دانشجو، تردد رجال سیاسی و بازرگانان به کشورهای اروپایی به‌ویژه روسیه (و فرانسه) زمینه آشنایی ایرانیان را بافرهنگ و هنر اروپاییان فراهم نمود، باب این‌گونه رفت‌وبرگشت‌ها همواره رو به تزاید بود (رسولی، ۱۳۸۶). تمایل و گرایش طبقه حاکم از یک‌سو و نگرانی روحانیون از سوی دیگر موجبات دوقطبی شدن جامعه را فراهم نموده بود. علما درباره سست شدن عقاید مردم به‌شدت نگران بودند. این امر برای پادشاهان قاجار اهمیتی نداشت و به طبع نه‌تنها برای درمان آن چاره‌ای نمی‌اندیشیدند. بلکه گاه به آن دامن نیز می‌زدند (رمضان نرگسی،۱۳۸۷). زندگی فکری و فرهنگی تا حدی زیاد تحت تأثیر آمیزه متغیری از عوامل بومی و غربی قرار داشت. ادب و هنر درباری، دست‌کم در مورد نقاشی و صنایع‌دستی باکیفیت عالی و دل‌بستگی پایدار به حیاتش ادامه می‌داد. درواقع هرچند سینما، عکاسی، هنرنمایشی، آداب‌ورسوم فرنگی توسط عده‌ای براثر تردد به غرب، وارد کشور می‌شد اما با تسلط تفکر ملی‌گرایی در این دوران، بیشتر این موارد به شکل آمیزه‌ای از فرهنگ بومی و تکنولوژی غربی ارائه می‌شد که سبب هویت‌دارشدن فرهنگ و هنر در این عصر می‌گردید (مهرابی،۱۳۷۱).

معرفی محدوده موردنظر

محدوده انجام تحقیق پیش‌رو، شهر همدان مرکز استان همدان در غرب کشور ایران و با موقعیت جغرافیایی مدار ۴۸ درجه و ۳۵ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۵۲ دقیقه عرض شمالی از نصف‌النهار گرینویچ و ارتفاع ۱۷۴۱ متری از سطح دریا است (دفتر آمار و فن‌آوری اطلاعات،۱۳۸۰).

از اواسط دوران قاجار تا پایان این دوره تعداد زیادی کوشک در داخل و اطراف شهر توسط افراد سرشناس ساخته شد که چهار نمونه سالم از آن‌ها در مقاله پیش روبه عنوان نمونه موردی موردبررسی قرارگرفته است.

اقلیم و معماری همدان: آنچه در ارتباط اقلیم و معماری همدان اولویت دارد، کنترل برخی ویژگی‌های اقلیمی در بعضی فصول و استفاده بهینه از آن‌ها در باقی فصول است.

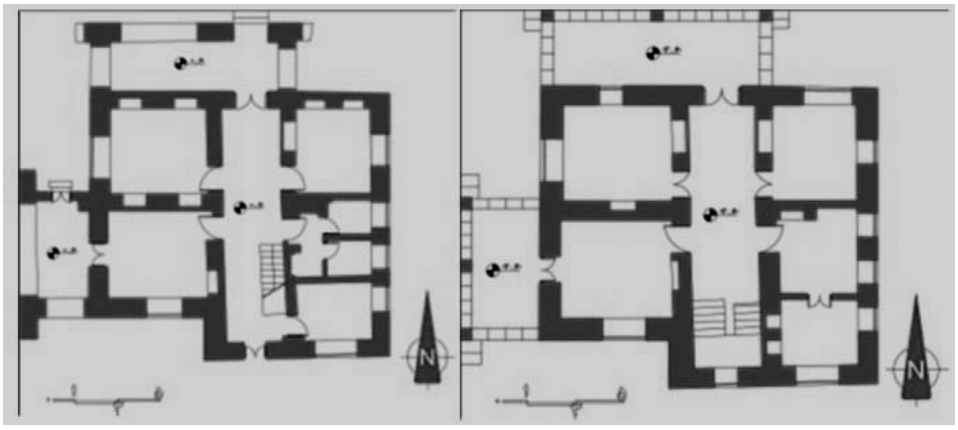
پرهیز از سرمای زمستان در اکثر مواقع سال مقاومت در برابر یخبندان‌های طولانی ضرورت حفظ بنا در برابر بادهای سرد جنوب غربی (ملک حسینی، ۱۳۸۹). کاهش اتلاف حرارتی کاهش تأثیر باد در اتلاف حرارت ساختمان بهر گیری از انرژی خورشید در گرمایش ساختمان محافظت ساختمان در برابر تابش آفتاب بهره‌گیری از نوسان دمای هوا (قیاسوند، ۱۳۹۲).

نمونه‌های موردی

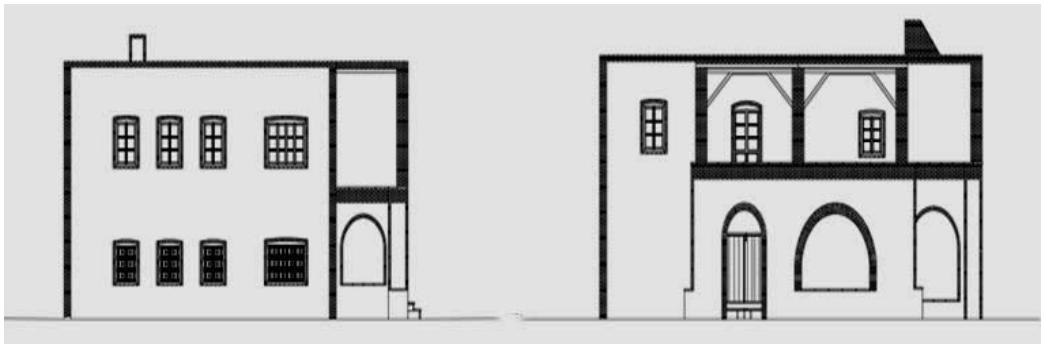
عمارت بدیع‌الحکما: در دره مرادبیگ که امروز به نام بلوار شهید مصیب مجیدی نامیده می‌شود، قرار دارد (یاریاب، ۱۳۹۰). تاریخ ساخت آن را مربوط به دوران قاجار دانسته و بانی تأسیس آن دکتر مهدی بدیع ملقب به بدیع‌الحکما بود. این باغ عمارت در تاریخ ۱۳۸۵/۸/۲۷ به شماره پرونده ۱۶۴۸۵ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. عمارت مربوط به اواخر دوره قاجار است که به سفارش بدیع‌الحکما ساخته شد (آرشیو میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵).

عمارت نور محال: مربوط به دوره قاجار است و در سال ۱۳۸۵ با شماره ۱۶۴۸۶ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده، این عمارت در محدوده باغ اعتمادیه در پارک پرواز در میدان سیزده آبان چهارراه عمار بلوار اعتمادیه و در محدوده جنوب شهر همدان واقع گردیده است.

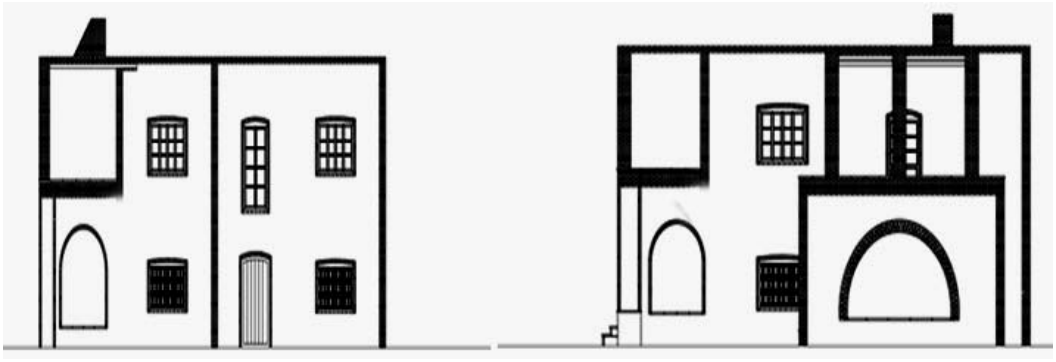
[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

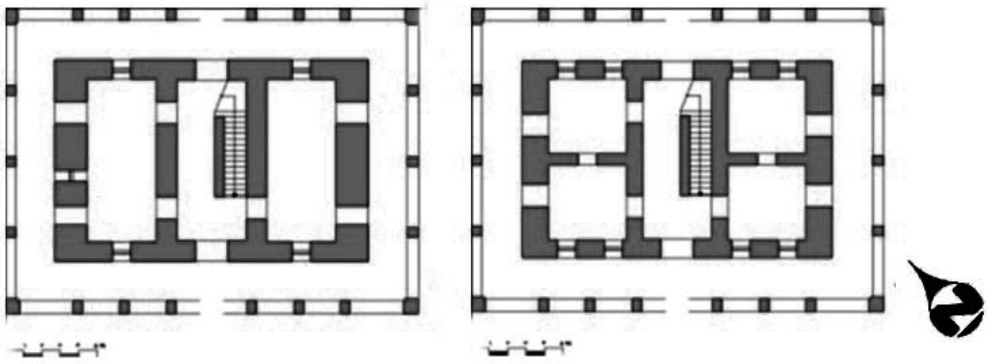
تصویر ۱- پلان طبقات اول و همکف عمارت بدیع‌الحکما (پرونده ثبتی عمارت، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵)

تصویر ۲- نمای شمالی و جنوبی عمارت بدیع‌الحکما (پرونده ثبتی عمارت سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵)

تصویر ۳- نمای شرقی و نمای غربی عمارت بدیع‌الحکما (پرونده ثبتی عمارت سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵)

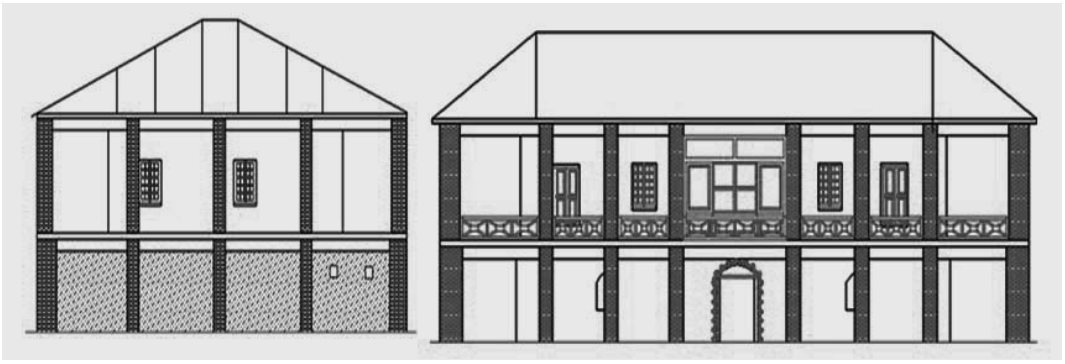

تصویر ۴- پلان طبقه اول و همکف عمارت نور محال (پرونده ثبتی عمارت سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

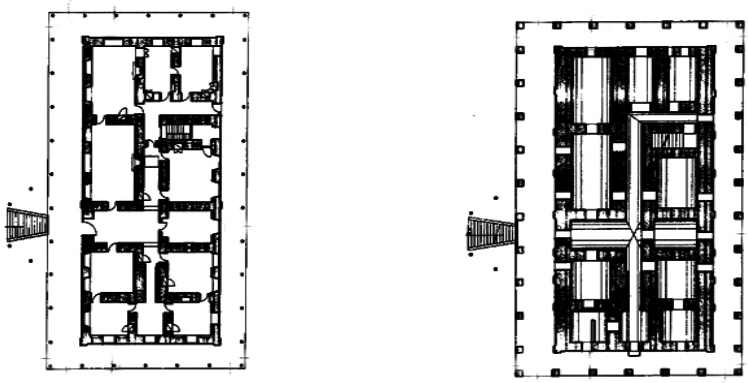

تصویر ۵- نمای شمال شرقی و نمای جنوب شرقی عمارت نور محال (پرونده ثبتی عمارت سازمان میراث فرهنگی،۱۳۸۵)

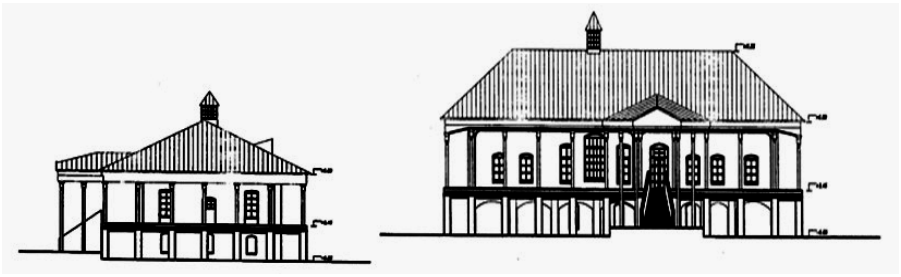

تصویر ۶- نمای جنوب غربی و شمال غربی عمارت نور محال (پرونده ثبتی عمارت سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵)

عمارت باغ نظری: در میدان دانشگاه و خیابان عارف قزوینی همدان واقع‌شده این مجموعه را بانک شاهی در اواخر دوره قاجار ساخته و از سال ۱۳۱۵ تا ۱۳۲۹ محل استقرار کنسول گری انگلیس در همدان بوده است. سپس توسط حاج مرد خان نظری خریداری و ازآن‌پس به نام عمارت نظری نام‌گذاری گردید. این اثر فرهنگی در سال ۱۳۷۷ به شماره ۲۰۱۹ در فهرست آثار ملی کشور ثبت و در سال ۱۳۸۱ عرصه باغ به مالکیت سازمان میراث فرهنگی و گردشگری درآمده است (آرشیو میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵).

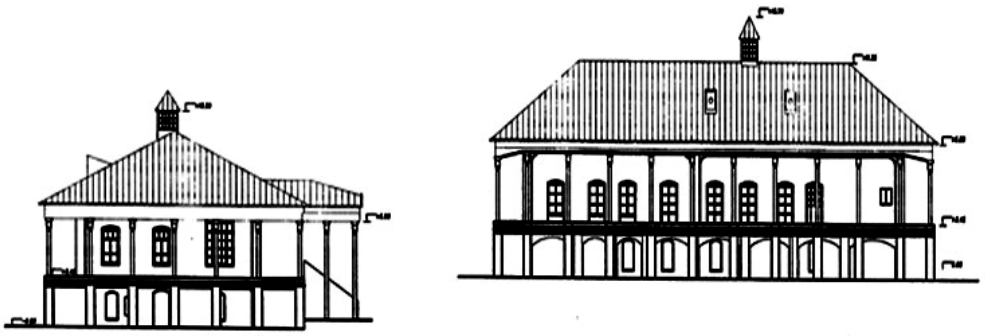

تصویر ۷- پلان طبقه همکف و اول عمارت نظری (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵)

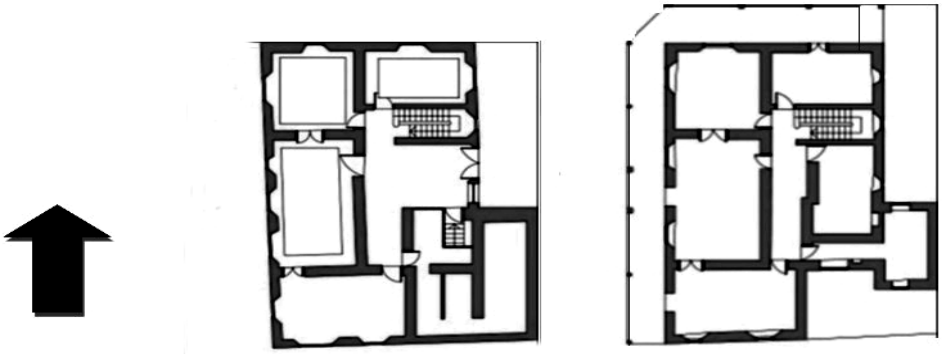
تصویر ۸- نمای غربی و جنوبی عمارت نظری (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

تصویر ۹- نمای شرقی و شمالی عمارت نظری (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵)

عمارت جنت: در چهارراه سعیدیه و در محدوده سعیدیه پایین قرار دارد. گفته‌شده این عمارت متعلق به امیرنظام گروسی بوده در دوران وزارت امیرنظام گروسی در دولت قاجار ساخته شد. مدتی در اختیار وزارت آموزش‌وپرورش قرار داشت و به‌عنوان دبستان جنت در همدان شهرت یافت و مدت‌های مدیدی است که متروک و بدون استفاده است در حال حاضر مالک خصوصی دارد. این بنا در تاریخ ۱۳۸۵/۸/۲۷ به شماره ۱۶۴۹۰ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵).

تصویر ۱۰- پلان طبقه اول و همکف عمارت جنت همدان (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵)

تصویر ۱۱- نمای شمالی و شرقی عمارت جنت (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵)

تصویر ۱۲- نمای غربی عمارت جنت (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

نتایج و دستاوردها (مقایسه تطبیقی و گونه شناسی)

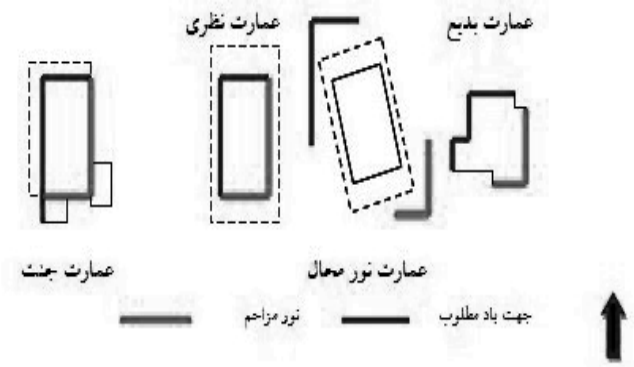
در این بخش به بررسی تطبیقی میان پنج نمونه موردی به لحاظ، مقایسه پلان‌ها ازنظر نحوه استقرار، مقایسه تطبیقی فرم و شکل کلی بناها، بررسی تقارن و تعادل در پلان‌ها، بررسی فرم فضاهای داخلی بناها، بررسی دیاگرام فضایی و عناصر تشکیل‌دهنده پلان‌های همکف و ورودی‌ها بررسی تقارن و تعادل در نماهای چهارگانه نمونه‌های موردی، پرداخته‌شده است.

۱- نتایج حاصل از بررسی جهت قرارگیری بناها

چنان چه دیده می‌شود یک‌گونه از پلان‌ها، عمارت بدیع‌الحکما، در جهت اصلی شمالی جنوبی در سایت پلان خود استقراریافته و نماهای اصلی نیز در همین جبهه‌ها تعبیه‌شده است. در سه گونه دیگر از این نحوه استقرار تبعیت نگردیده بدین‌صورت که در عمارت باغ نظری و عمارت جنت، بنا در جهت شرقی غربی گسترش‌یافته و ورودی اصلی در عمارت نظری جبهه غربی تعبیه‌شده است و در عمارت جنت در جبهه شرقی، در عمارت نور محال به دلیل ناشناخته عمارت در جهت قبله ساخته‌شده است. با توجه به ویژگی‌های اقلیمی شهر همدان باد غالب و مزاحم در این شهر از جانب غرب می‌وزد و به‌طور میانگین گاهی باد شمال غرب و گاهی جنوب غرب نیز باد مزاحم محسوب می‌گردند (رونیاسی، ۱۳۹۱). حداقل مطلق دما در زمستان، گاهی به کمتر از ۳۲- درجه رسیده است و این در حالی است که حداکثر مطلق دما در تابستان گاهی به ۴۰ درجه رسیده است. حفاظت بنا در برابر باد سرد جنوب غربی و شمال غربی و غرب در شش ماه سرد سال بسیار ضروری بوده و درعین‌حال حداکثر بهره‌گیری از باد مطلوب شمال و غرب و جنوب غربی برای تهویه طبیعی در حدود چهار ماه از سال ضروری به نظر می‌رسد. به‌طورکلی با توجه به جهت وزش باد و جهت تابش مطلوب مناسب‌ترین جهت‌گیری بنا رو به جنوب شرق با زاویه ۴۵ درجه به سمت شرق تا جنوب می‌باشد (بختیاری اصل، ۱۳۸۵).

با توجه به اینکه کوشک‌ها بناهایی جهت استفاده در فصل گرم سال بوده‌اند؛ لذا منطقی به نظر می‌رسد که از احداث بنا در جهت شرقی پرهیز و بناهای تابستانی را در جهت غالب شمالی جنوبی احداث کنند. بدین‌صورت تا سر حد امکان تابش نور آفتاب را که در تابستان عامل مزاحم محسوب می‌گردد کنترل نموده و از حداکثر سایه‌اندازی بر بنا سود برده شده همچنین از بادهای غالب تابستان که از سمت جنوب غرب و شمال غرب و غرب می‌وزند بالاترین بهره را جسته‌اند. در خصوص بنای عمارت نور محال که در جهت جنوب غربی و روبه‌قبله ساخته‌شده، هرچند از بیشترین باد مطلوب برخوردار می‌گردد؛ اما از مضرات آن آسیب دیدن فراوان بنا از عوارض طبیعی در فصل سرد می‌توان اشاره نمود.

در خصوص عمارت نظری هرچند بنا در جهت غربی شرقی قرار دارد؛ اما وجود یک رواق دورتادور آن تابش نور مزاحم شرق را در تابستان تعدیل نموده است همچنین عمارت نور محال یک رواق دورتادور بنا می‌چرخد تا نور مزاحم شرق و جنوب شرق در تابستان را فیلترکرده، سپس وارد ساختمان نماید؛ همچنین در عمارت جنت از یک رواق در دو جهت شمال و غرب استفاده برده شده و در نمای شرقی بخش جنوب شرقی هیچ بازشویی تعبیه نگردیده و سایر بازشوها بسیار کوچک و بزرگ‌ترین آن‌ها مربوط به راه‌پله است، درنتیجه نور مزاحم را در کنترل قرار داده است. در عمارت بدیع‌الحکما بازشوهای جبهه شرقی و جنوبی کوچک و کوتاه تعبیه گردیده است و در جبهه شمالی و غربی از بازشوهای بزرگ و بالکن بهره جسته‌اند.

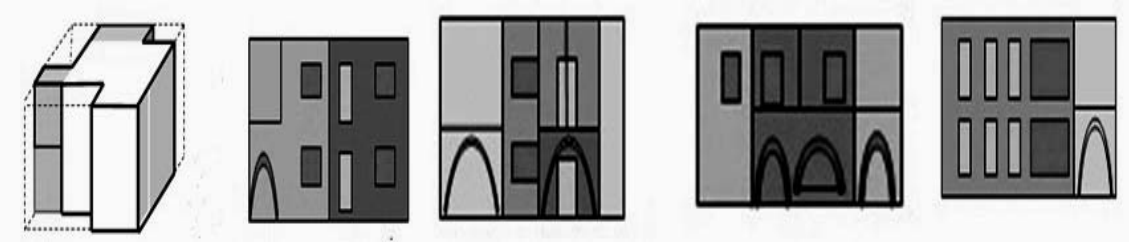

تصویر ۱۳- وضعیت قرارگیری عمارت ها نسبت به باد مطلوب و نور مناسب

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

۲- نتایج حاصل از بررسی فرم کلی و حجم بناها

- ***عمارت بدیع‌الحکما:*** فرم اصلی آن به مربع نزدیک است با کسر چند مستطیل کوچک در جبهه‌های شمالی، جنوبی و غربی نسبت طول به عرض آن برابر ۱.۱ است. حجم کلی آن مکعب است با کسر چند مکعب مستطیل کوچک در جبه‌های شمالی، جنوبی و غربی، بدین گونه دارای دگرگونی کاهشی است اما به دلیل کم بودن آن دگر گونی، یکی از بستگان فرم اصلی مکعب محسوب می‌گردد.

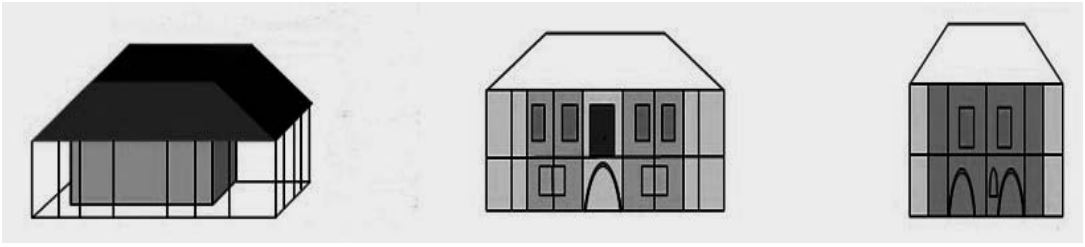

تصویر ۱۴- دید شرق عمارت بدیع‌الحکما، دید غرب بنا دید شمال بنا دید جنوب دید سه‌بعدی حجم

- ***عمارت نور محال:*** این عمارت دارای فرم کلی مستطیل در پلان است که نسبت‌های آن یک‌بار با رواق و یک‌بار بدون رواق بررسی می‌گردد:

۱- بدون در نظر گرفتن رواق دور عمارت نسبت طول به عرض آن ۱.۳۶ و نسبت طلایی آن ۱.۷ است.

۲- با در نظر گرفتن رواق دور عمارت نسبت طول به عرض آن ۱.۵۸ و نسبت طلایی آن ۱.۶ است. حجم کلی آن مکعب مستطیل و با شیروانی دارای دگرگونی افزایشی است، حجم کلی آن مکعب مستطیل و با شیروانی دارای دگرگونی افزایشی است، نماها دو به دو قرینه‌اند.

تصویر ۱۵- نمای شمال غربی و جنوب شرقی نمای شمال شرقی و جنوب غربی حجم کلی بنا

- ***عمارت نظری:*** این عمارت نیز ماند عمارت نور محال در دو حالت با رواق و بدون رواق موردبررسی قرارگرفته است. با در نظر گرفتن عمارت بدون رواق دورتادور، نسبت طول به عرض آن برابر با ۲.۱۸ و تناسب طلایی آن برابر با ۱.۴۵ خواهد بود. با در نظر گرفتن رواق دورتادور، نسبت طول به عرض آن برابر ۱.۸ و تناسب طلایی آن برابر با ۱.۵۵ خواهد بود که دیده می‌شود با افزودن رواق دور، از فاصله عددی طول و عرض عمارت کاسته شده است. حجم کلی آن با دارا بودن شیروانی، دارای دگرگونی افزایشی است.

تصویر ۱۶- نمای شرقی و غربی نمای شمالی و جنوبی حجم کلی

- ***عمارت جنت:*** بررسی پلان و فرم و تناسبات بدون در نظر گرفتن بخش افزایشی، در این حالت نسبت طول به عرض برابر با ۱.۶۴ و نسبت طلایی آن نیز ۱.۶۴ است. بررسی فرم و تناسبات با در نظر گرفتن مستطیل بخش شمالی، در این حالت نسبت طول به عرض برابر با ۱.۲ و تناسب طلایی برابر با ۱.۷ است. حجم کلی این بنا با یک دگرگونی افزایشی در بخش شمالی از

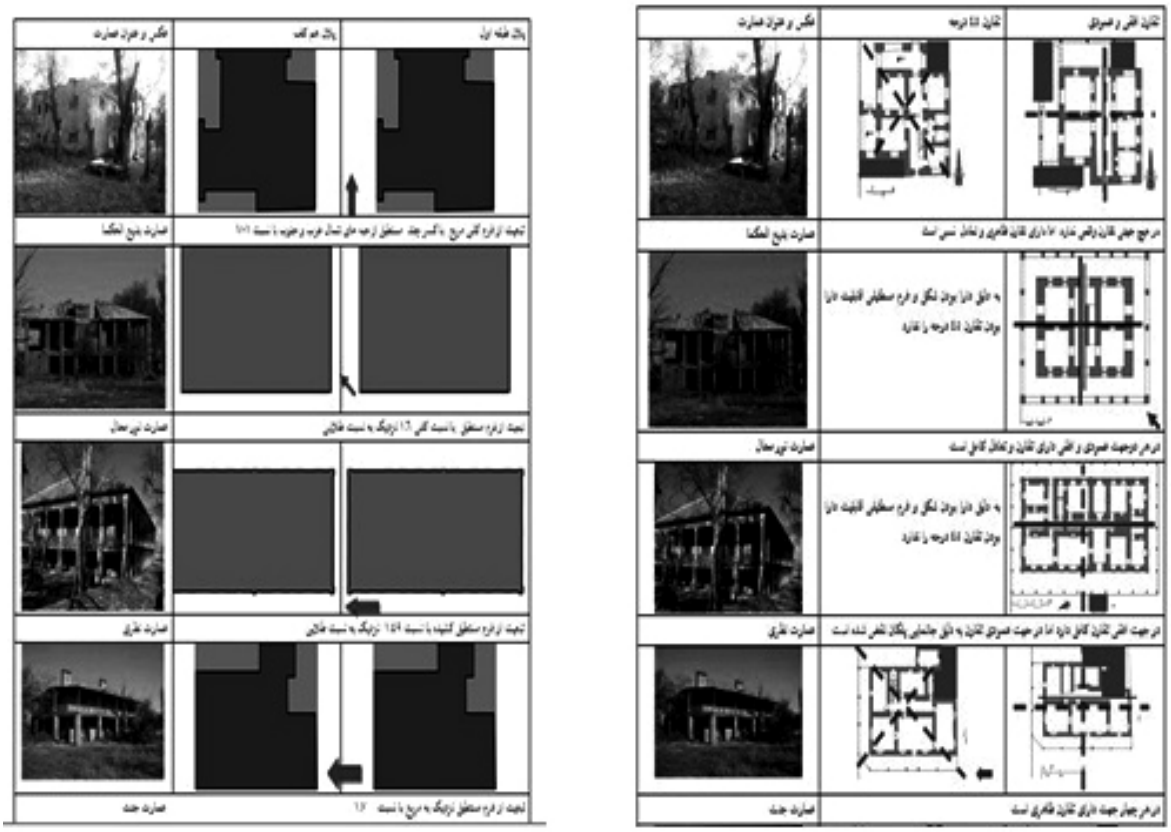
[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

حجم مکعب مستطیل کامل خارج‌شده است و دورتادور در بخش‌های شمالی و غربی یک رواق دور بنا می‌چرخد. درنتیجه این عمارت نیز مانند دو عمارت نظری و نور محال با دارا بودن رواق و شیروانی از فرم مکعب مستطیل محض خارج‌شده است.

تصویر ۱۷- نمای شرقی نمای غربی نمای شمالی نمای جنوبی حجم کلی

۳- نتایج حاصل بررسی تقارن و تعادل در فرم پلان‌ها

تصویر ۱۸- مقایسه تطبیقی وضعیت تقارن در پلان‌ها بررسی فرم و شکل پلان‌ها

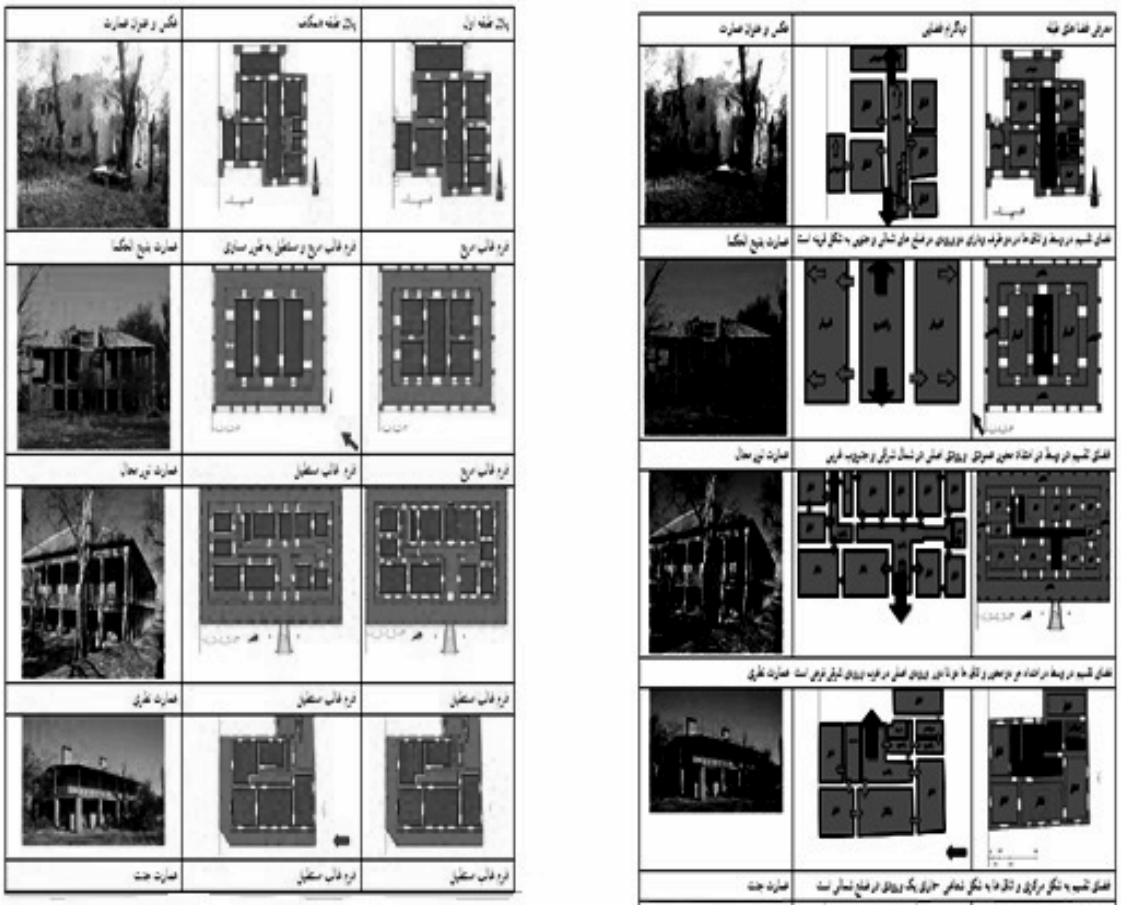
- ***عمارت بدیع‌الحکما:*** به دلیل دارا بودن فرم نزدیک به مربع که دارای دگرگونی کاهشی است تمام تقارن‌های عمودی واقفی و مورب به شکل ظاهری وجود دارد؛ لذا فرم پلان دارای تعادل است، باید پذیرفت که به‌استثنای نمونه‌های بی‌نهایت پیراسته و ناب معمولاً آنچه بیش‌ازحد آشکار است، از میزان توجه و کشش ما می‌کاهد (مایس، ۱۹۳۸)؛ لذا نبود تقارن کامل در یک بنای بافرم نزدیک به مربع با حجم مکعب به ایجاد حس پیچیدگی و برانگیختن حس کنجکاوی بیننده می‌افزاید.
- ***عمارت نور محال:*** دارای تقارن عمودی و افقی کامل و توازن کامل است، به دلیل تبعیت از فرم مستطیل در جهت مورب فاقد تقارن است با توجه به حاکم بودن تناسب طلایی در پلان و فرم عمارت نور محال و سادگی پلان آن ایجاد تقارن کامل به‌وسیله جانمایی فضاها به درک محیط کمک می‌نماید، تقارن ویژگی توازن کامل را در بردارد (مایس، ۱۹۳۸).
- ***عمارت نظری:*** به دلیل دارا بودن فرم مستطیل و نزدیکی تناسباتش به تناسبات طلایی، در صورت در نظر نگرفتن پله‌های ورودی و سردر ورودی، دارای تقارن عمودی کامل است؛ اما باوجود سر در ورودی که در مرکز قرارگرفته از حالت تقارن و توازن

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

خارج گردیده و سردر به سمت چپ بنا تمایل دارد، رواق دورتادور بنا در جبهه غربی و شرقی دارای یازده دهانه است که سر در دهانه پنجم از سمت چپ قرارگرفته است؛ لذا تقارن عمودی نقض گردیده است و در سطح پلان تقارن ظاهری برقرار است و در خصوص تقارن افقی، به دلیل نوع چیدمان فضاهای داخلی، بدون در نظر گرفتن فضاهای داخلی دارای تقارن افقی است اما با در نظر گرفتن نحوه چیدمان فضاهای داخلی دارای تقارن ظاهری افقی است و فاقد تقارن مورب است.

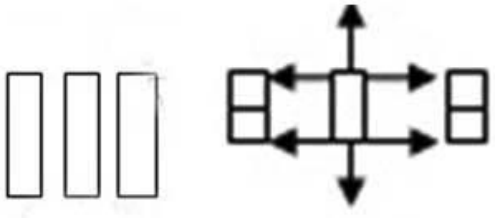
- ***عمارت جنت:*** در عمارت جنت به دلیل دگرگونی کاهشی در پلان تقارن‌های افقی و عمودی ظاهری است، همچنین به دلیل افزوده شدن به فرم در گوشه شمال غربی تقارن مورب نیز ظاهری است.

٤- نتایج حاصل از نحوه چیدمان فضاها، کاربری و دیاگرام فضایی

تصویر ۱۹- نحوه چیدمان فضاهای داخلی فرم و شکل فضاهای داخلی (استفاده از فرم مربع و مستطیل)

- ***بدیع‌الحکما:*** فضای داخلی به سه فضای موازی تقسیم‌شده که شامل سه مستطیل موازی است که به شکل خطی در کنار هم قرارگرفته‌اند. مستطیل میانی دارای عملکرد دسترسی و به‌عنوان فضای رابط عمل می‌کند و اتاق‌ها در دو طرف فضای رابط قرارگرفته‌اند. فضاهای دو طرف هرکدام به‌وسیله دیوار به دو مربع تقسیم‌شده‌اند (این شیوه چیدمان فضایی بعدها در دوره پهلوی اول به شکل سبک منازل مسکونی تعریف گردید). ورودی‌های بنا در دو ضلع شمالی و جنوبی در دو سوی فضای تقسیم میانی قرارگرفته‌اند که تأکید را بر محور مرکز بیشتر می‌کند. در دیاگرام فضایی فرمت محوری خطی وجود دارد.

تصویر ۲۰- چیدمان فضا در داخل تقسیم فرم به سه مستطیل موازی و کشیده

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

- ***عمارت نور محال:*** مستطیل اصلی به سه مستطیل تقسیم‌شده و مستطیل میانی فضای تقسیم و رابط و دو مستطیل کناری به شکل خطی محوری در دو سمت آن قراردادند، نوع دیاگرام روابط فضایی ساده خطی بدون پیچیدگی و تکلف است. ورودی‌ها در دو طرف راهروی مرکزی و روبه‌روی هم قراردادند. هر یک از اتاق‌های کناری به بیرون راه دارد، فرم آن کاملاً برون‌گرا است.

تصویر ۲۱- چیدمان فضا در داخل تقسیم فرم به سه مستطیل موازی و کشیده

- ***عمارت نظری:*** فرم اصلی مستطیل شکل توسط یک راهروی نامنظم متشکل از چند مستطیل که به شکل یک هسته نمایشان فرم اصلی قرارگرفته به دو بخش آل شکل تقسیم گردیده که هرکدام از این شکل‌های آل مانند خود به تعدادی مستطیل و مربع تقسیم گشته‌اند که تعداد فضاهای مستطیل شکل از فضاهای مربع شکل بیشتر است، دیاگرام فضایی نشان‌دهنده آن است که هرچند فرم اصلی خطی است؛ اما چیدمان فضایی به شکل هسته و تقسیم فضاها در دور آن به شکل شعاعی احساس بیننده را از حالت یکنواختی و خطی خارج نموده است. ورودی اصلی در ضلع غربی و یک ورودی فرعی در ضلع شرقی قرار دارد ورودی‌ها روبه‌روی هم قرار ندارند و از فرم راهروی هسته‌ای تبعیت می‌نمایند.

تصویر ۲۲- چیدمان فضا در داخل تقسیم فرم به سه مستطیل موازی و کشیده

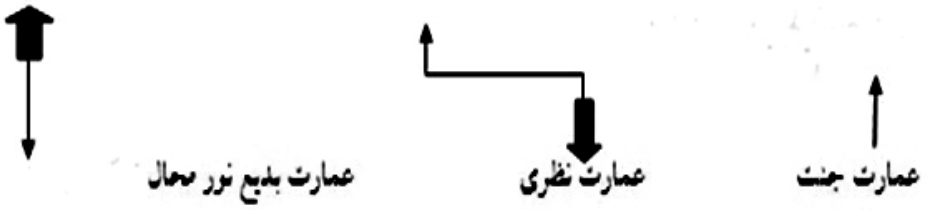
- ***عمارت جنت:*** فرم اصلی مستطیل، به‌وسیله چند مستطیل دیگر تقسیم گردیده که ابتدا یک مستطیل بزرگ که از حالت راهرو و دسترسی صرف خارج‌شده و کارکرد فضای توقف، همچون یک میان سرا را دارد، در سمت بالا قرارگرفته و سایر فضاها در قالب مستطیل در اطراف آن به شکل شعاعی چیدمان شده‌اند، دارای یک ورودی است که میان سرا را به حیاط و باغ متصل می‌کند، نوع چیدمان هسته‌ای و تقسیم شعاعی، در فرم مستطیل، در بیننده احساس گشایش و بزرگی فضا را القاء می‌نماید.

تصویر ۲۳- چیدمان فضا در داخل تقسیم فرم به سه مستطیل موازی و کشیده

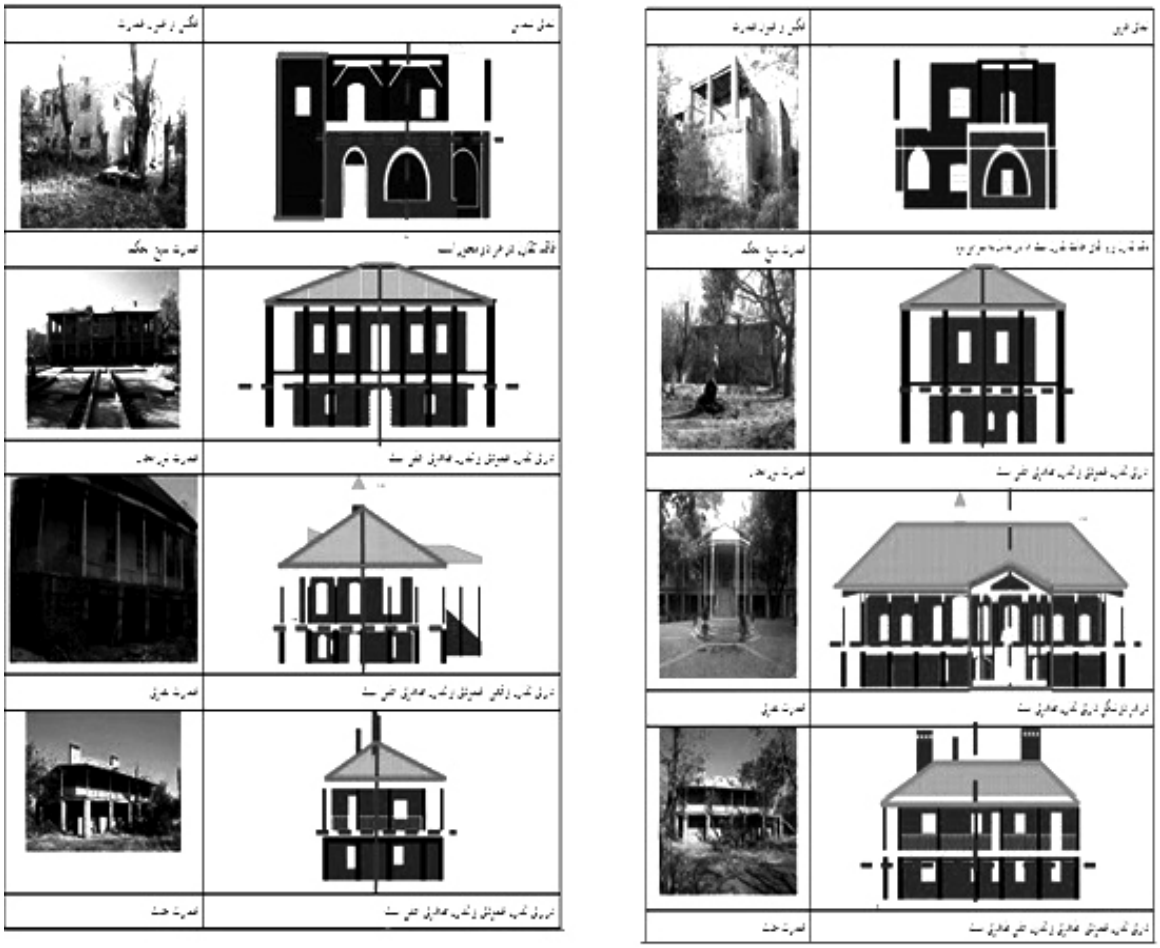
با توجه به توضیحات ارائه‌شده در بالا دیده می‌شود که سایر عمارت ها دارای دو ورودی هستند که یکی از آن‌ها از اعتبار بیشتری برخوردار است به‌جز عمارت جنت که فقط دارای یک ورودی است در دو عمارت بدیع‌الحکما و نور محال دو ورودی روبه‌روی هم و بدون هیچ فاصله‌ای قرار دارند و در یک محور قرار دارند، در عمارت نظری دو ورودی وجود دارد که در دو جهت متفاوت بافاصله از راهروی غیرمنظم مرکزی واقع‌شده‌اند؛ به‌طورکلی فرم ورودی‌ها از سه شیوه زیر تبعیت می‌نمایند

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

تصویر ۲۴- نحوه قرارگیری ورودی‌ها نسبت به محور اصلی بنا

۵- نتایج حاصل از وضعیت تقارن و تعادل در نماهای چهارگانه

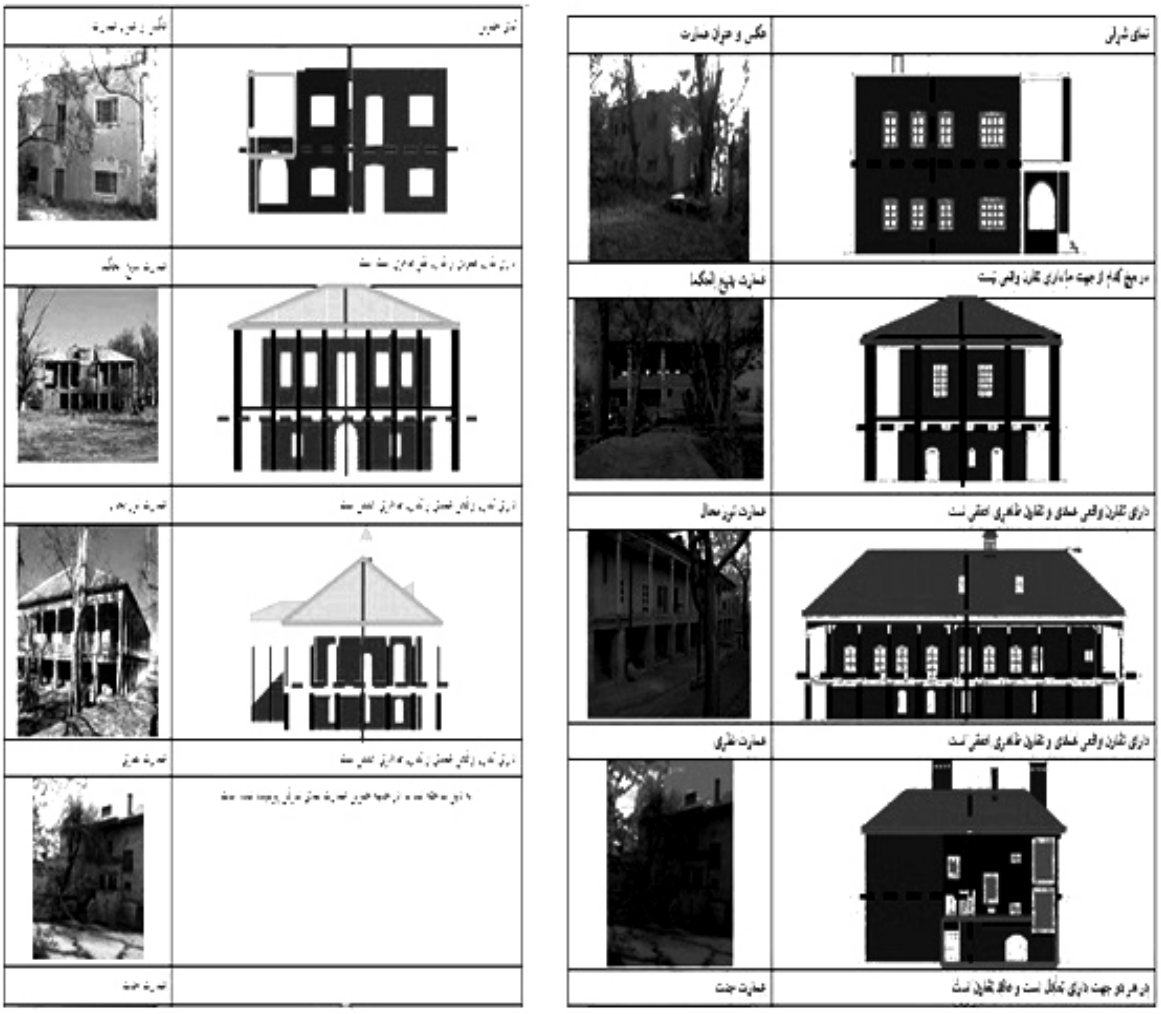

تصویر ۲۵- بررسی تقارن در نماهای غربی و شمالی

- ***عمارت بدیع‌الحکما:*** به کار بسته شدن روش دگرگونی کاهشی موجب ایجاد ریتم و حرکت در ابعاد عمودی گردیده است، علی‌رغم داشتن پلان بافرم مربع و فرمت کلی مکعب شکل با این روش که به کار بسته‌شده است، احساس سنگینی و عدم تطابق باروح بیننده و یکنواختی و سنگینی از سایر ابعاد آن زدوده شده است؛ درواقع معمار آن با چند کاستی کوچک در جبهه‌های اصلی پلان و امتداد آن‌ها در حجم موجبات ایجاد کشش و رمزآلودی را در فرم کلی ایجاد نموده و در لبه‌های بخش‌های کاسته شده با القای لبه به لبه بودن دو حجم در محور عمودی ایجاد حالت گردشی در این محور را نموده است.
- ***عمارت نور محال:*** چنانچه توضیح داده شد، به دلیل فرم پلان عمارت نور محال که دارای تناسب طلایی است و نوع طراحی آن نماهای آن دوبه‌دو باهم قرینه‌اند، بدنه‌ها دارای تقارن و تعادل و توازن هستند و در دوبدنه شمالی و جنوبی ریتم و حرکت دارد و در بدنه‌های شرقی و غربی دارای ریتم است. وجود شیروانی موجب کاسته شدن از تمرکز بر ویژگی‌های تقارنی بنا شده و در لبه افزوده شدن موجب ایجاد حس حرکت گردشی در محور لبه گردیده است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

- ***عمارت نظری:*** در بدنه‌های عمودی، این عمارت دوبه‌دو قرینه کامل هستند (به لحاظ کلی و بدون در نظر گرفتن ورودی غربی) در نمای شمالی و جنوبی تقارن عمودی کامل برقرار است و تقارن افقی ظاهری است. در این عمارت نیز مانند عمارت نور محال دگرگونی افزایشی وجود دارد که مربوط به شیروانی این بنا است. فرم نمای غربی و شرقی عمارت قرینه بوده و حجم کلی آن مکعب مستطیل و با احتساب شیروانی حجم‌افزایشی محسوب می‌گردد.
- ***عمارت جنت:*** در این عمارت بر اساس توضیحات ارائه‌شده نماهای شرقی و غربی و شمالی و جنوبی دوبه‌دو دارای ابعاد کلی مساوی اما جزییات نابرابر هستند. از دلایل آن داشتن دگرگونی کاهشی در بدنه کلی و دگرگونی افزایشی در لبه بالایی است، نظم و تقارنی در تعبیه بازشوها وجود ندارد؛ اما با قرار دادن رواق در دو ضلع شمالی و غربی در این دو ضلع ریتم و حرکت ایجاد گردیده است. در نمای جنوبی نظم موجود در تعبیه بازشوها از سایر نماهای دیگر بیشتر اما کامل و تقارنی نیست.

تصویر ۲۶- بررسی تقارن و تعادل درر نماهای شرقی و جنوبی

٦- تأثیر فرهنگ دوره قاجار بر کوشک‌ها

- ***عمارت بدیع‌الحکما:*** دکتر بدیع‌الحکما در اواخر زمان قاجار این عمارت را به کمک آمریکایی‌هایی که در همدان اقامت داشتند ساخت. هنگامی‌که آمریکایی‌ها به همدان می‌آیند و بیمارستانی در این شهر می‌سازند، برای سکونت خود با بدیع مشورت می‌کنند که وی آن‌ها را در این باغ ساکن می‌کند و این عمارت باقیمانده همان ساختمانی است که آمریکایی‌ها در آن می‌سازند.
- ***عمارت نور محال:*** این عمارت به نام عمارت آمریکایی‌ها در همدان مشهور است و ساخت آن را به آن‌ها نسبت می‌دهند.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

- ***عمارت نظری:*** این عمارت بر اساس پرونده ثبتی آن ابتدا محل استقرار کنسول گری انگلیس در همدان بوده است.
- ***عمارت جنت:*** این عمارت متعلق به امیرنظام گروسی سفیر وقت دولت ایران در فرانسه، بوده در دوران وزارت امیرنظام گروسی در دولت قاجار ساخته شد (آرشیو سازمان میراث فرهنگی همدان، ۱۳۸۵).

بحث در خصوص نتایج

فرم غالب بناها هیچ‌کدام به شکل صلب و محض نبوده؛ اما فرم‌های باقاعده هستند. فرم‌های باقاعده تابع قوانین هندسی هستند و دارای حس زیادی هستند (گروتر، ۱۳۸۳) و بیشتر به شکل دگرگونی افزایشی از فرم محض و صلب خارج گردیده در سه مورد از نسبت طلایی در پلان تبعیت می‌نمایند که بسیار هوشمندانه با افزودن رواق دور به این نسبت نزدیک شده است. در حجم کلی با افزودن حجم شیروانی به شکل منشور ناقص در لبه بالایی بیننده را به درک مطابق با محیط کوهستانی نزدیک نموده است و از ویژگی‌های فرهنگی برای قوت زیبایی بصری سود جسته است. فرم‌های باقاعده دارای اطلاعات معنایی بیشتری هستند (گروتر، ۱۳۸۳)؛ لذا فرم و حجم کلی این بناها بر طبیعتی که در آن قرارگرفته‌اند، تأکید می‌نماید.

و در یک مورد فرم پلان از فرم مربع تبعیت نموده که با کاهش و افزایش دچار دگرگونی فرمی و حجمی گردیده است و تأکید بر تمرکز دیداری بنا در مرکز باغ دارد. در اکثر پلان‌ها به‌جز عمارت نور محال که در دو جهت اصلی دارای تقارن و توازن کامل است. اکثر پلان‌ها به‌طور عمد تقارن کامل به شیوه‌ای برهم‌خورده است؛ اما همه آن‌ها دارای تقارن ظاهری و توازن و تعادل هستند. تقارن و تعادل کامل اغلب نوعی معذب شدن عجیب‌وغریب را دامن میزند. آنچه در این میان آزاردهنده است نه خود تقارن بلکه رویکرد محوری نسبت به آن است که در اغلب موارد حکم پیامد منطقی آن را دارد (مایس، ۱۹۳۸). با این اوصاف و با در نظر گرفتن محیط و اقلیم سرد و خشک و خشن همدان معمار تصمیم داشته تا درعین‌حال که با ترکیب فرم‌ها طبیعت و محیط را به بیننده دوباره یادآوری نماید. ادراکی که ما از هر چیزداریم (فرم)، به عوامل موروثی و اجتماعی–روانی یعنی عواملی که نه از راه یادگیری به وجود آمده‌اند نه از راه تجربه، بستگی دارد (لنگ، ۱۳۸۳) و از سوی دیگر قصد ندارد تا با برقراری تقارن کامل بیننده را از کنجکاوی در بنا بازدارد؛ زیرا در طرح‌های کوچکی چون کوشک ایجاد تقارن کامل درواقع سبب قطع گفتمان میان بیننده و اثر می‌گردد. سایر عمارت ها دارای دو ورودی هستند که یکی از آن‌ها از اعتبار بیشتری برخوردار است به‌جز عمارت جنت که فقط دارای یک ورودی است. در دو عمارت بدیع‌الحکما و نور محال دو ورودی روبه‌روی هم و بدون هیچ فاصله‌ای قرار دارند و در یک محور قرار دارند، در عمارت نظری دو ورودی وجود دارد که در دو جهت متفاوت بافاصله راهروی غیرمنظم مرکزی واقع‌شده‌اند؛ به‌طورکلی فرم ورودی‌ها از سه شیوه تبعیت می‌نمایند. مستقیم با دو ورودی، مستقیم با یک ورودی، دو ورودی که در یک راستا قرار ندارند.

سازمان فضایی فضاهای داخلی در دو عمارت بدیع و نور محال از فرم مستطیل‌های موازی و خطی تبعیت می‌نماید و در دو عمارت دیگر دارای هسته مرکزی در عمارت جنت به شکل میان سرا و هسته مرکزی و در عمارت نظری به شکل راهرو است بناها اکثراً قرینه دوبه‌دو هستند یعنی دو نمای روبه‌رویشان باهم یکی است و یا دارای تفاوت‌های بسیار اندکی است (نمای شمالی و جنوبی باهم و نمای شرقی و غربی باهم قرینه و یا مشابه هستند) و این با تعریف و دسته‌بندی دکتر پیرنیا هم‌خوانی دارد که کوشک‌ها را به دودسته با تقارن کامل چهار بدنه و یا با تقارن دوبه‌دو تعریف می‌نماید.

حجم‌های این بناها همگی مشابه هستند در سه مورد رواق دور وجود دارد و در یک مورد بالکن در طبقه اول تعبیه‌شده است که راه ارتباط بصری کوشک با باغ اطرافش است. کلیه نمونه‌های موردی به دلیل دارا بودن دگرگونی افزایشی و کاهشی دارای پویایی و حرکت فراوان هستند به‌خصوص در لبه‌های کاسته و افزوده‌شده است.

نتیجه‌گیری

در پایان این مقاله به نتایجی به شرح زیردست یافته است:

در ساخت کوشک‌های شهر همدان در دوران قاجار شیوه و الگوی تعریف‌شده‌ای وجود دارد.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

ازآنجایی‌که معماری دوران قاجار از ضوابط و قوانین خاصی تبعیت می‌نماید. بی‌شک دوران قاجار از دورانی است که سبک معماری تعریف‌شده و مشخصی دارد. به‌گونه‌ای که بامطالعه و بررسی یک سری از نمونه‌های این دوره و دست‌یابی به شناخت در خصوص آن‌ها می‌توان نمونه‌های این دوران را در مکان‌ها و اقلیم‌های مختلف تمیز و تشخیص داد.

تغییرات فرهنگی و اجتماعی دوران قاجار به‌وضوح در معماری آن قابل‌تشخیص است. طبقه‌بندی اجتماعی دوران قاجار و سفرهای مکرر طبقه مرفه و حاکم به فرنگ سبب تغییر ذائقه افراد در هنر و معماری شده بود لذا خواسته آن‌ها ما بر تجدد و نوگرایی بر اساس تجربیات سفرهایشان به ایران منتقل شد.

افزوده شدن تعداد بناهای برون‌گرا، سقف‌های شیروانی، تفکیک فضاهای داخلی از هم به‌وسیله میان سرا و راهرو و عدم دسترسی تودرتوی فضاها (ایجاد فضای خصوصی در داخل) اهمیت به بعدهای بیرونی بناها و عمارت‌ها بیش از بعد داخلی برخلاف دوره‌های پیشین همه از دست آورده‌ای دوران قاجار است که به‌وضوح در معماری قابل‌دیدن است.

شیوه معماری دوران قاجار در کوشک سازی در شهر همدان، از فرهنگ و اقلیم این شهر تأثیر پذیرفته است. تعبیه رواق‌ها، جهت‌گیری بناها و اندازه بازشوها در جبه‌های نورگیر، همه برای بهره جستن بالا از بادهای مطلوب تابستان و کنترل نور مزاحم شرق و جنوب شرق است. ازآنجاکه کوشک‌ها بناهایی با کاربرد تابستانی هستند شیوه استقرار و تمهیدات به کار گرفته‌شده در آن‌ها بسیار مناسب و مطابق با اقلیم همدان است. همدان شهری است با زمستان‌های سرد و تابستان‌هایی گرم که گاهی دمای هوا دران به ۴۰ درجه نیز می‌رسد؛ بنابراین وجود بناهایی خارج از بافت اصلی شهر به‌منظور تغییر محل زندگی در فصل گرم در آن در دوران که مشکل زمین وجود نداشت منطقی به نظر می‌رسد. استفاده از شیروانی در این بناها به‌منظور هدایت نزولات فصل سرد (ازآنجاکه در فصل سرد از این بناها کمتر استفاده می‌شده؛ لذا امکان رسیدگی ممتد به آن‌ها کم بوده است) این اقلیم بوده است هم‌چنین به دلیل فرم و شکلی که شیروانی‌ها دارند و دارای فضای خالی میان سطح بیرونی و سطح سقف هستند در فصل گرم این فضای خالی به‌مثابه یک عایق حرارتی عمل می‌نموده است.

عامل دیگر مؤثر بر شکل و فرم این بناها بانیان و کارفرمایان آن‌ها هستند، بانیان نمونه‌های موردی این تحقیق بیشتر کسانی بوده‌اند که یا تحصیلات ویژه‌ای داشته‌اند و یا دارای منصب‌های خاصی در دربار قاجار بوده‌اند کسانی که هرکدام به نحوی بافرهنگ غرب، چه به‌صورت مستقیم به شکل سفر به غرب و یا با روابط با خارجیان مقیم در ایران و همدان، در تماس بوده‌اند ازجمله دکتر بدیع که آمریکایی‌های مقیم همدان را که مجری مدرسه لازاریست بودند را در باغ خود اقامت داده و گویا عمارت را برای اقامت آنان احداث نمود و یا ابوالقاسم خان قراگوزلو که سفرهای متعددی به لندن داشت و در دانشگاه آکسفورد تحصیل‌کرده بود و هم‌چنین امیرنظام گروسی که سفیر ایران در فرانسه بود و مدتی طولانی را در پاریس به گذرانده بود و یا عمارت نور محال که توسط آمریکایی‌ها ساخته‌شده است، همه دال بر آن است که کوشک‌های موردبررسی در این پژوهش به درخواست فرنگ‌دیده‌هایی ساخته‌شده که خواهان تجدد و مدرنیته در عرصه معماری به شکل غرب بوده‌اند و درواقع معماری کارت‌پستالی دوره قاجار را به همدان کشانده‌اند.

اما ازآنجاکه معمار و سازندگان این عمارت‌ها نه غرب را دیده‌اند و نه سابقه ساخت‌وساز نمونه‌های غربی را داشته‌اند؛ لذا در مرحله عمل با تکیه‌بر دانش و بینش خود که مبتنی بر شناخت معماری اصیل ایرانی بوده، دست به ساخت و ارائه عمارت‌های مذکور زده‌اند و به این شکل معماری کوشک‌های مذکور هرچند به درخواست بانیان فرنگ‌دیده و جهت ایجاد فضایی شبیه محل اقامتشان در غرب بوده؛ اما بافرم و سبک خاص ایرانی ساخته‌شده‌اند، به‌گونه‌ای که حتی برون‌گرایی آن‌ها نیز با محصور شدن در باغ به شکلی درون‌گرا شده است و در انتها ایجاد شیروانی بافرم منشور کامل و منشور ناقص به شکلی بسیار ساده همگونی فرم و کالبد را با ویژگی‌های بصری کوهستان هماهنگ نموده است به شکلی خاص این شیروانی‌ها نمادی از کوه هستند و در ذهن بیننده فرم کوهستان را تداعی می‌نمایند.

هم‌چنین واضح است که فضاهای معماری مشخص‌شده در عنوان (کوشک) بر اساس خواست‌ها و نیازهای انسانی تعریف‌شده‌اند. در ضمن با توجه به بررسی‌های تطابق بنا و جهت‌گیری‌های آن‌ها با اقلیم و شرایط محیطی تا حد ممکن سعی در پاسخ دادن به نیازهای ساکنین برای تحمل هوای گرم کوهستان بوده است

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]

شیوه معماری تعریف‌شده و متأثر از موارد بالا به جنبه‌های خاصی از زندگی پاسخ‌گو است. چنانچه در موارد بالا توضیح داده شد ساخت این نوع از کوشک‌ها در شهر کوهستانی همدان با تابستان‌های داغ و گرمای زیاد کوهستان، به‌ویژه با جانمایی آن‌ها در محدوده باغ‌های خارج از شهر، پاسخ گوی نیازهای زیستی مردمان این شهر در فصل گرم هستند. به‌گونه‌ای که این شیوه در حال حاضر به فرهنگی رایج در میان مردمان این شهر درآمده است و هنوز هم در محدوده باغ‌های خارج از شهر بیشتر ساکنین شهر همدان خانه باغ‌هایی را جهت فصل گرم سال احداث می‌نمایند و از آن بهره می‌برند

کوشک‌های موجود در باغ‌های اطراف شهر همدان به لحاظ سبک و روش طراحی از الگو و شیوه‌ای خاص تبعیت می‌کنند که متأثر از فرهنگ بومی و همچنین فرهنگ بینابین دوره قاجاراست که در عین بومی بودن گوشه چشمی نیز به غرب و مدرنیته داشته که محصول سفرهای متعدد آن دوران به غرب به دلایل مختلف بوده است. این‌گونه خاص از معماری برون‌گرا در شهری چون همدان، پاسخ گوی نیازهای منطقه‌ای و اقلیمی ساکنان آن بوده است که با تابستان‌های داغ دست‌به‌گریبان بوده‌اند و همچنین پاسخ گوی درخواست کارفرمایان فرنگ‌دیده خود بوده و درعین‌حال به دلیل داشتن معماران بومی دربرگیرنده ویژگی‌های فرهنگی نیز هستند.

در انتها لازم به ذکراست که داشتن این تعصب که هر آنچه از گذشته به ارث رسیده است، صد درصد و کامل مثبت و بی‌نقص است، بی‌شک نمی‌تواند درست باشد یا دارای پایه و اساس عقلانی باشد اما آنچه از این نتایج به دست می‌آید و همواره ارگان‌ها و سازمان‌های مجری چون میراث فرهنگی، یونسکو، ایکروم و ... بر آن پافشاری دارند، این است که میراث بازمانده از گذشته دارای ارزش است؛ زیرا برای ما بازگوکننده خط فکری و شیوه زندگی گذشتگان برای ما است و بنا کردن آینده بر اساس داشته‌های گذشته مطمئناً باشکوه‌تر و موفق‌تر خواهد بود. در رشد بی‌رویه شهرها به سمت محدوده خارج از شهر، فضای سبز اطراف شهر درخطر نابودی است و بدین شکل ریه‌های تنفسی شهر روزبه‌روز کوچک‌تر و کوچک‌تر می‌شوند.

بررسی و تحقیق در خصوص کوشک‌های خارج از شهر قدیم که امروزه برخی از آن‌ها در محدوده شهر امروز قرارگرفته‌اند، موجب تغییر دیدگاه در شیوه طراحی‌های امروزی خواهد شد که متأسفانه در حال حاضر بسیار مورد بی‌توجهی و بی‌مهری واقع گردیده‌اند و بیشتر توجهی که به‌سوی آن‌ها معطوف است، به لحاظ تخریب و جایگزینی آن‌ها با سازه‌های جدید و ناهمگون با پیرامونشان است.

منابع

– اعتماد شیخ‌الاسلامی، س. ف. (۱۳۹۰). بررسی اقلیمی مسکن همدان. مقاله و طرح پژوهشی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی.

– آرشیو میراث فرهنگی همدان. (۱۳۸۵). پرونده‌های ثبتی بناهای تاریخی همدان.

– بختیاری اصل، یوسف. (۱۳۸۵). طراحی شهری همدان بر اساس طرح اقلیمی مسکن. اولین همایش بین‌المللی شهر برتر، طرح برتر سازمان عمران شهرداری همدان، دوره اول.

– پیرنیا، م. ک. (۱۳۸۰). سبک‌شناسی معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.

– حائری مازندرانی، م. (۱۳۸۸). خانه؛ فرهنگ؛ طبیعت. مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

– دفتر آمار و فن‌آوری اطلاعات. (۱۳۸۰). جغرافیای طبیعی همدان (مطالعات اقلیم‌شناسی– لرزه‌خیزی و رانش زمین). تهران: وزارت جهاد و کشاورزی عمارت ارم، حق‌شناس.

– رمضان نرگسی، ر. (۱۳۸۷). تأثیر فرهنگ سیاسی تشیع در بیداری مردم ایران در دوره قاجاریه. فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال چهارم شماره ۱۴، ۱۱۱–۱۴۲.

– رونیاسی، ن. (۱۳۹۱). مکان‌یابی مناطق مستعد توسعه گردشگری در شهرستان همدان. شناسنامه علمی، دوره ۱، شماره ۲، ۷۹–۹۴

– فلامکی، م. (۱۳۸۸). باز زنده سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

– قیاسوند، ج. (۱۳۹۲). بررسی ارزش‌های پایدار معماری ایرانی– اسلامی و ویژگی‌های معماری همساز با اقلیم در مسکن بومی شهر همدان و الگوبرداری ازآن‌جهت هویت بخشی و کاربرد در مسکن معاصر. همایش معماری پایدار و توسعه شهری، دوره دوم.

– کاتب ولیانکوه، ف. (۱۳۸۵). تهران: معماری خانه‌های ایرانی. سازمان فرهنگ و ارشاد اسلامی.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1395.4.16.9.6]

- کسمایی، م. (۱۳۸۰). اقلیم و معماری. مرکز معماری ایران.
- گروتر، ی.ک. (۱۳۸۳). ترجمه: جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- لنگ، ج. (۱۳۸۱). آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. ترجمه: علیرضا عینی فر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
- مایس، ف. (۱۹۳۸). نگاهی به مبانی معماری از فرم تا مکان. ترجمه: سیمون آیوازیان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ملک حسینی، ع. (۱۳۸۹). تحلیل ویژگی‌ها و اصول معماری همساز با اقلیم سرد، مطالعه موردی شهر همدان. فصل‌نامه جغرافیایی چشم‌انداز زاگرس، سال دوم، شماره ۴.
- نقره‌کار، ع. (۱۳۸۹). انسان طبیعت معماری. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- یاریاب، ب. (۱۳۹۰). طرح مرمت و احیای عمارت بدیع‌الحکمای همدان. پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1225602.1395.4.16.9.6]